

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОСТІ, ПРАВА І БЕЗПЕКИ

УДК 341.4

Т. Л. СИРОЇД,

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри конституційного та міжнародного права
Харківського національного університету внутрішніх справ

ВИДИ СУБ'ЄКТІВ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Запропоновано класифікацію суб'єктів міжнародного кримінального судочинства відповідно до положень статутних та процесуальних актів міжнародних органів кримінальної юрисдикції.

Здійснення міжнародного кримінального судочинства передбачає залучення до сфери цієї діяльності певного кола осіб. Статутні документи міжнародних органів кримінальної юрисдикції містять доволі широкий перелік суб'єктів процесу, хоча сам цей термін і не вживають. Залежно від органу, до юрисдикції якого належить справа, ці категорії осіб можуть бути різними.

Так, Статут Нюрнберзького трибуналу згадує про сам Трибунал (статті 1–6, 8–14, 17–30), обвинуваченого (ст. 12, ч. 2. ст. 14), підсудного (ч. 1 ст. 9, ст. 16, п. «b» ст. 17, п. «b» ст. 24), обвинувача (статті 14, 15, 23, 24), захисника (статті 16, 23, 24), свідків (ч. 2 ст. 15, п. «a» ст. 17). При цьому з-поміж обвинувачів виокремлюються головні обвинувачі (ч. 1 ст. 23), а свідки поділяються на свідків обвинувачення і свідків захисту (п. «e» ст. 24). Статут Міжнародного трибуналу по колишній Югославії дещо розширив цей перелік; як самостійних суб'єктів процесу він називає Трибунал в особі двох судових та однієї апеляційної палат (ст. 11–15, 20, 30 та ін.), обвинувача (ст. 16, 18), Секретаріат (ст. 17), підозрюваних (ч. 2, 3 ст. 18), обвинуваченого (ст. 21), жертв (ч. 2 ст. 18), потерпілих (ст. 22), свідків (ч. 2 ст. 18, ст. 22), перекладача (п. «f» ст. 21) [1, с. 52–60, 83–95].

Римський статут Міжнародного кримінального суду (далі – МКС), як і його попередники, не містить узагальненого терміна, який би охоплював усіх фізичних осіб та всі організації, що беруть участь у процесі [2]. Регламент Суду в кількох положеннях згадує про «учасників процесу» (пункти 1, 5 положення 24, п. 1 положення 29, п. 2 положення 32 тощо) [3], проте тлумачення цього терміна не надає. У Регламенті Секретаріату Суду про учасників згадується лише побіжно (п. 2 положення 39, п. 2 положення 52 тощо), і знов-таки без тлумачення [4].

Фізичні особи, задіяні в процесі, котрі не є посадовими особами, як правило, іменуються «особами» (англ. «persons»). Наприклад, п. «c» ч. 1 ст. 54 цього документа встановлює, що Прокурор «повною мірою додержується прав осіб, що впливають з даного Статуту», а ч. 1 ст. 71 передбачає, що Суд може покарати «осіб, присутніх у Суді», за недозволену поведінку. Лише ст. 55, що має назву «Права осіб у ході розслідування», вживає термін «особа» у вузькому значенні: як фізична особа, чий вчинки є предметом розслідування.

Коли ж ідеться про конкретного учасника процесуальних відносин, то слово «особа» доповнюється вказівкою на процесуальні дії, вчинені щодо неї (наприклад «особа, яку було затримано» – п. «b» ч. 3 ст. 57, «особа, піддана арешту» – ч. 2 ст. 59, «особа, до якої було звернуто прохання надати інформацію» – ч. 2 ст. 72 тощо). При цьому особи, щодо яких ведеться розслідування, поділяються на дві категорії залежно від того, в який спосіб вони з'явилися на процес: 1) ті, яких заарештовано згідно з ордером на арешт; 2) ті, які з'явилися за наказом.

За своїм процесуальним становищем фізичні особи, які є учасниками міжнародного кримінального судочинства, згідно зі Статутом МКС, поділяються на категорії: обвинувачений (ст. 67); потерпілий (ст. 68); законний представник потерпілого (ч. 3 ст. 68); свідок (ст. 68); експерт (ч. 2 ст. 56, ч. 2 ст. 93); перекладач (п. «c» ч. 1 ст. 55).

Фізичні особи, особисто зацікавлені в результатах розслідування і розгляду справи, називаються сторонами (англ. «parts»). Наприклад, згідно з п. «a» ч. 3 ст. 64 Римського статуту, Судова палата, призначена для розгляду справи, «радіться зі сторонами і вживає такі процедури, котрі необхідні для сприяння справедливому й

швидкому проведенню розгляду».

За Римським статутом посадові особи у міжнародному кримінальному процесі поділяються на такі види: судді (статті 35–41); Секретар Суду, його заступник та інші посадові особи Секретаріату (статті 43–45); Прокурор, заступники Прокурора та інші посадові особи його Канцелярії, в т. ч. слідчі (статті 42, 44, 45); захисник заарештованого чи обвинуваченого (ч. 2 ст. 56).

Самостійними суб'єктами процесу виступають сам Міжнародний кримінальний суд як міжнародна юрисдикційна установа, а також його структурні підрозділи: Палата попереднього провадження (статті 56–58), Судова палата (ст. 64), Апеляційна палата (ст. 83). Самостійна міжнародна правосуб'єктність МКС безпосередньо закріплена в ч. 1 ст. 4 Римського статуту, відповідно до якої Суд володіє міжнародною правосуб'єктністю і такою правоздатністю, яка може бути необхідною для здійснення його функцій і досягнення його цілей. Зокрема він правомочний укладати договори, набувати й відчужувати рухоме та нерухоме майно і брати участь в процесуальних діях.

Розмаїття суб'єктів міжнародного кримінального судочинства породжує необхідність їх певної класифікації. Обрана тематика є актуальною в аспекті обговорення питання щодо становлення міжнародного кримінально-процесуального права та забезпечення прав осіб, залучених до сфери кримінального судочинства.

Як відомо, під класифікацією розуміють процес групування об'єктів дослідження чи спостереження згідно з їх спільними ознаками. На основі розробленої класифікації створюється класифікована система. Попри те що міжнародні установи кримінальної юрисдикції функціонують уже понад півстоліття, класифікація суб'єктів міжнародного кримінального процесу як у вітчизняній, так і в зарубіжній юридичній науці досі відсутня. За даних умов таку класифікацію ми змушені проводити фактично «з нуля».

Цілком зрозуміло, що класифікація суб'єктів міжнародного кримінального процесу має спиратися на загальнотеоретичні підходи та враховувати класифікацію суб'єктів національного кримінально-процесуального права, на основі якого формувалася відповідна процесуальна галузь міжнародного права. Водночас мають бути враховані особливості суб'єктного складу міжнародно-правових відносин, передусім наявність первинних суб'єктів, що

володіють суверенітетом.

Учасники кримінального судочинства, чи, інакше кажучи, його суб'єкти, мають різні цілі й наділяються неоднаковими правами в ході кримінально-процесуальної діяльності. Відповідно різняться підстави й періоди їх долучення до сфери кримінально-процесуальних відносин. До таких підстав належать виконання професійних (посадових) обов'язків, що впливають на виникнення (порушення) й просування кримінальної справи (суддею, дізнавачем, слідчим, начальником слідчого відділу, прокурором); реалізація наданих законом процесуальних прав (потерпілим, цивільним позивачем, приватним обвинувачем, законним представником неповнолітнього); притягнення до участі у процесі внаслідок волевиявлення посадових осіб, які ведуть процес (підозрюваний, обвинувачений, підсудний, цивільний відповідач, свідки, експерти, перекладачі), долучення за уповноваженням інших суб'єктів процесуальної діяльності (захисники, представники). Інші особи, які беруть участь у судочинстві, можуть притягатися для виконання окремих процесуальних дій чи проваджень з метою сприяння їх проведенню чи здійсненню. До їх числа належать присяжні засідателі, спеціалісти, поняті, секретарі судових засідань, перекладачі, посадові особи органів, що здійснюють оперативно-розшукові дії, судові пристави.

Відповідно в національному кримінально-процесуальному праві до суб'єктів судочинства прийнято відносити три основні групи осіб: 1) органи держави і посадові особи, які ведуть процес (суд чи суддя, прокурор, слідчий, начальник слідчого відділу, орган дізнання, начальник органу дізнання, дізнавач, особа, яка проводить дізнання); 2) учасники процесу, які мають та обстоюють власні права (підозрюваний, обвинувачений, підсудний, засуджений, їх захисники, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач та їх представники); 3) допоміжні або інші учасники кримінального процесу, тобто ті, що не мають суб'єктивних інтересів у кримінальній справі, але надають сприяння державним органам, що виконують завдання судочинства (свідки, поняті, експерти, спеціалісти, перекладачі та інші особи). Дві останні групи осіб об'єднуються загальним поняттям «особи, що беруть участь у справі» (учасники).

Наведена вище класифікація суб'єктів кримінального процесу ґрунтується на національному законодавстві й у цілому відображає специфіку національної правової системи та

специфіку національного кримінально-процесуального права. Оскільки при формулюванні правил і процедур щодо органів міжнародної кримінальної юрисдикції виходили з національного досвіду, наведена класифікація може бути використана як базова й щодо суб'єктів міжнародного кримінального процесу. Проте вона об'єктивно не спроможна врахувати специфіку міжнародного кримінального процесу й потребує певного коригування на основі статутних документів та правил процедури органів міжнародної кримінальної юрисдикції. Передусім це стосується статусу суду, чия компетенція походить від суверенітету держав-учасниць, а також самих цих держав та їх представників.

Слід мати на увазі, що міжнародні органи кримінальної юрисдикції не виступають самостійним суб'єктом при розгляді конкретних справ; для цього вони мають у своєму складі відповідні процесуальні фігури. Їх компетенція стосується інших міжнародних правовідносин: з одного боку, вони виступають самостійними учасниками міжнародного правового спілкування з питань, що стосуються їх правосуб'єктності (відносини з країною перебування, з міжнародними організаціями та установами тощо), а з іншого – як учасники публічно- та приватноправових відносин, що забезпечують виконання ними статутних цілей і завдань (матеріально-технічне забезпечення, укладення договорів тощо).

На згадану специфіку правового статусу міжнародних органів кримінальної юрисдикції побіжно звертав увагу російський дослідник І. С. Марусин. Зокрема аналізуючи правовий статус міжнародних судових установ на території держави перебування та їх привілеї й імунітети, він відзначав, що «останні поширюються на дві групи осіб: тих, що працюють у цих установах, тобто суддів, обвинувачів, секретарів, співробітників служби обвинувача й секретаріату, обслуговуючий персонал, а також осіб, що беруть участь у судочинстві, тобто підозрюваних, обвинувачених, свідків тощо» [8, с. 137]. Фактично мається на увазі традиційний для національного права поділ фізичних осіб як суб'єктів правовідносин на посадових (службових) і приватних (пересічних) осіб. Така класифікація цілком справедлива й у межах міжнародного кримінального процесу. Інша річ, що загальний перелік таких суб'єктів не обмежується фізичними особами, а охоплює й окремі установи (секретаріат, служба обвинувача тощо).

Видове розмаїття суб'єктів міжнародного кримінального судочинства та неоднорідність їх ролі й значення у розгляді справи вимагає багатостороннього підходу до їх класифікації з використанням різноманітних критеріїв.

Зокрема, *за ступенем обов'язковості участі в процесі та процесуальною роллю* названі суб'єкти можуть бути розподілені на дві групи: обов'язкові та факультативні. До обов'язкових належать ті суб'єкти, без яких розгляд справи є абсолютно неможливим: а) установи – суд (трибунал), секретаріат, служба обвинувачення; б) посадові та службові особи суду (трибуналу) – судді, обвинувач, секретар; в) сторони – потерпілий, підозрюваний, обвинувачений, їх представники. У свою чергу, до факультативних належать ті суб'єкти, чия участь у процесі хоч і не є обов'язковою, проте має суттєве значення для повноти й об'єктивності розгляду справи; це так звані «суб'єкти, що сприяють правосуддю». Серед останніх можна виокремити такі категорії: а) держави; б) установи та організації; в) службові особи – перекладачі, експерти (спеціалісти); г) приватні особи – свідки, поняті.

За юридичною природою (особливостями правосуб'єктності) серед суб'єктів міжнародного кримінального процесу можна виокремити такі групи: а) держави; б) установи та організації; в) посадові та службові особи; г) приватні особи. Названа класифікація широко використовується в загальній теорії права та галузевих юридичних науках, тому додаткового тлумачення, на наш погляд, не потребує.

За ступенем самостійності в процесі суб'єкти міжнародного кримінального процесу можуть бути умовно розподілені на дві групи: а) самостійні (автономні), тобто ті, чий вчинки й рішення ґрунтуються на їх власній волі (суд, прокурор, сторони, свідки тощо); б) несамостійні («залежні») – ті, чий вчинки й рішення продиктовані волею інших суб'єктів (представники сторін, служба обвинувача, служба секретаріату тощо). Слід відзначити, що такий поділ не враховує індивідуальні (персональні) особливості тих чи інших осіб, що виконують певні процесуальні ролі, а ґрунтується на процесуальному статусі відповідних суб'єктів, закріпленому в статутних документах органів міжнародної кримінальної юрисдикції та правилах процедури цих органів.

За підставами долучення до процесу суб'єкти поділяються на первинні – котрі вступають у процес за законом чи власною ініціативою (держави, суд, обвинувач тощо),

і похідні – котрі долучаються до процесу виключно за ініціативою первинних суб'єктів (свідки, перекладачі, поняті, установи та організації тощо).

Наведені класифікації мають суттєве теоретичне значення, оскільки дають змогу більш глибоко усвідомити специфіку тих чи інших суб'єктів міжнародного кримінального процесу, порівняти їх з аналогічними суб'єктами національного кримінального процесу, з'ясувати різні грані правосуб'єктності тих чи інших осіб, задіяних у механізмі міжнародного кримінального судочинства. Водночас із метою більш повного, всеосяжного розкриття правового статусу найважливіших груп суб'єктів міжнародного кримінального процесу більш ефективним, на наш погляд, є комплексний («багатовекторний») підхід до їх класифікації. При цьому як критерії класифікації одночасно можуть бути використані такі юридичні параметри, як цілі й завдання процесуальної діяльності, функції відповідних суб'єктів, їх роль, права й обов'язки на тих чи інших етапах кримінального процесу, а також загальна функціональна спрямованість.

При такому підході все розмаїття суб'єктів міжнародного кримінального судочинства може бути розподілене на п'ять відносно самостійних груп:

1. Органи та посадові особи, які зобов'язані забезпечувати в межах своєї компетенції вирішення завдань кримінального судочинства, а також законні інтереси особи в кримінальному процесі; брати участь у доказуванні на засадах повного, всебічного й об'єктивного дослідження обставин справи: суд, судді, прокурор, органи, які здійснюють розслідування у справах.

Ці особи для забезпечення вирішення завдань кримінального судочинства користуються владними повноваженнями, в тому числі вони вправі застосовувати (згідно із законом) заходи процесуального примусу до осіб, які беруть участь у кримінальному процесі (привід, затримання, арешт тощо). Саме вони вправі приймати рішення, постанови, ухвали у кримінальному процесі. Виконуючи властиву кожному з них функцію, вони зобов'язані діяти суворо відповідно до закону та норм моралі.

2. Сторони кримінального судочинства (обвинувачений, потерпілий, їх представники тощо). Вони мають низку процесуальних прав, передбачених кримінально-процесуальними актами, які дозволяють їм учиняти активні дії,

спрямовані на виявлення обставин, що сприяють встановленню істини у справі та захисту їх інтересів. Кожна з цих сторін відстоює свою правову позицію, права й законні інтереси за допомогою засобів, передбачених кримінально-процесуальними актами, надаючи судовому органу повно, всебічно й об'єктивно досліджувати всі обставини справи з метою встановлення істини та прийняття правильного рішення. Це особи, чия доля в буквальному розумінні вирішується в результаті розгляду справи та винесення вироку.

3. Особи та органи, які сприяють здійсненню правосуддя. Вони, як і суд, не виступають на боці обвинувачення або захисту, а є джерелами доказової інформації або долучаються для надання технічної чи іншої допомоги (сприяння) та засвідчення ходу й результатів слідчих дій. До цих осіб слід віднести свідка, перекладача, спеціаліста, експерта, а також секретаря судового засідання. Від їх ролі залежить належне здійснення правил процедури, зібрання достатньої доказової бази та її процесуальне оформлення тощо. Вони можуть долучатися до справи за рішенням відповідних посадових осіб на будь-якому етапі судочинства.

4. Держави як самостійні суб'єкти міжнародного кримінального судочинства. Вони мають право притягнути до відповідальності осіб, які вчинили міжнародні злочини, за національним законодавством або можуть передати ситуацію на розгляд міжнародного органу кримінальної юрисдикції. Так, наприклад, Статут МКС (ст. 14) визначає державу як суб'єкта-ініціатора порушення справи Судом; ст. 9 Статуту МКТЮ та ст. 8 Статуту МКТР закріплюють норми щодо паралельної юрисдикції трибуналів і національних судів. Крім того, держави правомочні направити свого представника для участі у розгляді справи Судом (ст. 50 (3) МКС); надавати докази. Також на держави покладається зобов'язання щодо здійснення співробітництва з міжнародними органами кримінальної юрисдикції.

5. Суб'єкти, на яких покладається виконання зобов'язань щодо надання правової допомоги міжнародним органам кримінальної юрисдикції. Однією з характерних ознак даної діяльності є наявність специфічних суб'єктів та особливий характер їх участі в кримінальному процесі. Під час виконання покладених на них завдань зазначені органи та їх посадові особи діють відповідно до приписів міжнародного права та національного законодавства (перш за все, кримінально-процесуального).

Незважаючи на різницю в структурі, повноваженнях передбачених національним законодавством держав, виконання покладених на них завдань здійснюється ними відповідно до загальноприйнятих принципів кримінально-процесуального права. Цю групу суб'єктів утворюють: державні органи, міжнародні органи, посадові особи, фізичні та юридичні особи, які мають процесуальні права та обов'язки, що реалізуються ними шляхом кримінально-процесуальної діяльності за особистим бажанням або внаслідок припису відповідних актів.

Проведене дослідження дає підстави для таких **висновків**:

1. Класифікація суб'єктів міжнародного кримінального судочинства може здійснюватися за багатьма критеріями, в тому числі за процесуальним становищем, функціями, роллю в процесі доказування, ступенем обов'язковості участі в процесі та процесуальною роллю, за юридичною природою, ступенем самостійності в процесі, за підставами долучення до процесу тощо. Переважна більшість із них можуть бути успішно застосовані до суб'єктів як міжнародного, так і національного

кримінального процесу. Водночас суб'єктний склад міжнародного кримінального процесу має низку особливостей (зокрема національний кримінальний процес не знає таких суб'єктів, як держава, міжнародні органи кримінальної юрисдикції, міжнародні організації тощо).

2. Комплексний підхід до класифікації суб'єктів міжнародного кримінального судочинства дає змогу виокремити п'ять груп таких суб'єктів: 1) органи та посадові особи, які зобов'язані забезпечувати в межах своєї компетенції вирішення завдань кримінального судочинства, а також законні інтереси особи в кримінальному процесі; 2) сторони кримінального процесу; 3) особи та органи, які сприяють здійсненню правосуддя; 4) держави як самостійні суб'єкти міжнародного кримінального судочинства; 5) суб'єкти, на яких покладається виконання зобов'язань щодо надання правової допомоги міжнародним органам кримінальної юрисдикції. Така класифікація суб'єктів міжнародного кримінального судочинства ґрунтується на положеннях статутних документів міжнародних органів кримінальної юрисдикції.

Список використаної літератури

1. Див.: Устав Международного Военного Трибунала для суда и наказания главных военных преступников европейских стран оси; Устав Международного трибунала для судебного преследования лиц, ответственных за серьезные нарушения международного гуманитарного права, совершенные на территории бывшей Югославии // Международное уголовно-процессуальное право: Документы и комментарии / [сост. и автор вступ. статьи Т. Л. Сыроед]. – Харьков : ПРОМЕТЕЙ-ПРЕС, 2007. – С. 52–60, 83–95.
2. Римский статут Международного уголовного суда A/CONF.183/9 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.icc-cpi.int/Menu/ICC/Legal+Texts+and+Tools>.
3. Регламент Суда ICC-BD/01-02-07 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.icc-cpi.int/Menu/ICC/Legal+Texts+and+Tools>.
4. Регламент Секретариата ICC-BD/03-01-06-Rev1 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.icc-cpi.int/Menu/ICC/Legal+Texts+and+Tools>.
5. Кримінально-процесуальний кодекс України : за станом на 10 січня 2010 р. – Х. : Одіссей, 2010. – 230 с.
6. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.interlaw.ru/law/docs/12025178>. – С изм. и доп.
7. Марусин И. С. Международные уголовные судебные учреждения: судоустройство и судопроизводство / И. С. Марусин. – СПб. : Издат. Дом С.-Петербур. гос. ун-та, 2004. – 224 с.

Надійшла до редколегії 30.06.2010

СЫРОЕД Т. Л. ВИДЫ СУБЪЕКТОВ МЕЖДУНАРОДНОГО УГОЛОВНОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА

Предложена классификация субъектов международного уголовного судопроизводства в соответствии с уставными и процессуальными актами международных органов уголовной юрисдикции.

SYROYID T. SUBJECTS OF INTERNATIONAL CRIMINAL JUSTICE

The classification of subjects of international criminal justice in accordance with statutory provisions and procedural acts of international criminal jurisdiction is given.